

Hana Hašková, Zuzana Uhde (eds.): Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change

Praha, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. 2009, 245 s.

Martina Štípková

Od roku 2007 probíhá s podporou Evropské komise výzkumný projekt FEMCIT (Gendered Citizenship in Multicultural Europe: The Impact of Contemporary Women's Movement), jehož cílem je poskytnout politickým aktérům i akademikům analýzu „komplexní dynamiky generovaného občanství v multikulturním kontextu“ (<http://www.femcit.org/about.xpl>). Projekt FEMCIT rozlišuje několik dimenzí občanství (ekonomickou, politickou, sociální, etnickou, tělesnou a intimní), ve kterých se odehrávají vztahy jedince a institucí národního státu a potažmo institucí EU. Jedním z výstupů českého partnera projektu, Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., je sborník editovaný Hanou Haškovou a Zuzanou Uhde. Tato publikace spadá do zkoumání sociální roviny občanství, jehož obecným cílem v rámci projektu je zkoumání dopadu občanských organizací zaměřených na genderovou spravedlnost na koncepci a praktikování péče. Recenzovaná kniha se úžeji zaměřuje převážně na péči o děti jako hlavní pole, na kterém má být řešen problém genderové spravedlnosti a na kterém se projevuje i nerovný přístup k cizincům a členům etnických minorit na území ČR, kteří pečují o své blízké. Autorky se otevřeně hlásí k úsilí redefinovat občanství tak, aby bylo genderově spravedlivé a zohledňovalo multikulturalitu současné Evropy.

Sborník se skládá z úvodní teoretické kapitoly, která podrobně rozebírá koncept sociálního občanství a vymezuje cíle knihy, za níž následuje pět kapitol věnovaných dílčím aspektům zkoumaného problému. Alespoň to tak, soudě podle shrnutí na zadní obálce knihy, bylo zamýšleno, avšak bohužel ne zcela naplněno. K tomu se ale vrátím později.

H. Hašková a Z. Uhde v úvodní kapitole zdůrazňují, že koncept genderově spravedlivého občanství by měl upustit od vnímání ideálního občana jako samostatného pracujícího jedince a zohlednit i to, že lidé (muži i ženy) mají zodpovědnost za péči o druhé. Právě péče by podle nich měla být v centru občanských práv a povinností. Zajištění péče a jejího poskytování by mělo být chápáno jako veřejný zájem a ne jako soukromá aktivita. Takto pojímaná péče by umožnila překonat tradiční rozdělení veřejné a domácí sféry, které situuje péči, a ženy jako její hlavní poskytovatelky, do domácí sféry a znesnadňuje jim tak plnou participaci na občanství. A právě to kniha ukazuje. Autorky uvádí, že jejím cílem je „odhalit, jak institucionální kontext a ideologie péče ovlivňují možnost žen plně participovat na občanských právech a rovnosti příležitostí v České republice“ (s. 22).

Tento cíl a konceptuální rámec, který je v úvodu velmi dobře vysvětlen, nabízí jasnou osnovu pro jednotlivé tematické

příspěvky, která však bohužel není ve všech kapitolách (především v posledních dvou) dostatečně reflektována, což považuji za velkou škodu. Za úvodem následují tři kapitoly, které přímo souvisí s vymezenou tematikou sociálního občanství a zaměřují se na kontext péče o děti od 50. let do současnosti. Tyto kapitoly tvoří kvalitní jádro celého sborníku. Jejich autorky dokumentují, jak se proměňovalo pojetí péče o děti v kontextu různých politik (placené) práce a péče, a to v rámci socialistického režimu i po jeho pádu. Vychází při tom především z oficiálních statistik, analýz Českého statistického úřadu, výzkumů a legislativních norem.

Alena Křížková a Marta Vohlídalová se ve druhé kapitole věnují vývoji podmínek zvládnání rodinného a pracovního života. Ukazují, jak bylo původní zdůvodnění zapojení žen do placené práce povinností vůči socialismu postupně nahrazováno argumentací ve prospěch seberealizace ženy (samozřejmě vedle ekonomických důvodů). Zároveň s tím se měnila i podpora státu pro zvládnání dvojího břemena práce v zaměstnání a péče o rodinu. V 60. letech bylo řešení spatřováno v institucionální péči o děti, včetně těch nejmenších. Od toho bylo postupně upouštěno ve prospěch individuální péče v rodině, která posilovala identifikaci žen s domácí sférou. Po roce 1989 se tento trend ještě prohloubil. S přechodem na tržní ekonomiku se postavení žen (především matek malých dětí) na trhu práce výrazně zhoršilo a byl nastolen diskurz nutnosti volby mezi prací a rodinou.

Problematiku sladění rodinného a pracovního života dále rozvíjí třetí kapitola Hany Haškové, Hany Mařkové a Zuzany Uhde, která se detailně věnuje vývoji státní podpory péče o děti ve formě dávek, mateřské resp. rodičovské dovolené, ochrany rodičů na trhu práce a zařízení péče o děti (školek a jeslí). Kapitola vlastně rozvíjí a podrobněji dokumentuje vývoj pojetí péče o děti popsany v předchozí kapitole. Ideologie uvolnění žen pro práci v zaměstnání pomocí institucionální péče o děti, která byla prosazovaná v 50. letech, postupně ustupovala argumentům pediatriů a psychologů podporujících péči v rodině. Tomu odpovídalo postupné prodlužování mateřské a rodičovské dovolené. Po roce 1989 však navíc upadala státní podpora zařízení péče o děti, což společně s transformací pracovního trhu značně znevýhodnilo rodiče malých dětí.

Radka Dudová se v další kapitole zaměřuje na situaci osamělých rodičů (především matek). Těch po legalizaci rozvodů na počátku 50. let kontinuálně přibývalo, v posledních dvou dekádách také v důsledku rozšíření mimomanželské plodnosti. Osamělí rodiče byli vždy znevýhodněni tím, že se museli

postarat o péči i materiální zajištění rodiny sami. Ale po roce 1989 se jejich znevýhodnění ještě prohloubilo – jsou marginalizováni na trhu práce, ohroženi chudobou a nemohou se opřít o systém institucionální péče o děti. Nevýhodné postavení osamělých matek je ještě umocňováno tím, že jde často o ženy s nízkým vzděláním.

Společně s úvodní kapitolou tvoří popsané tři kapitoly celek, který detailně vykresluje proměny situací, v jakých se v různých obdobích nacházely osoby pečující o děti. Argumenty jsou bohatě podloženy konkrétními daty. Za velmi nápomocný v tomto ohledu považuji tabulkový přehled změn v legislativních úpravách délky mateřské a rodičovské dovolené a výše finanční podpory těhotných žen a rodičů, který je připojen za třetí kapitolu (s. 128-134). Osobně považuji za nejsilnější sdělení těchto kapitol to, že porevoluční politické nedokázaly ochránit osoby pečující o malé děti, včetně osamělých rodičů, před negativními dopady přechodu na tržní ekonomiku. Kontinuita v přístupu k zajištění péči o děti tak měla v nové politické a ekonomické situaci po roce 1989 negativní dopady na genderově spravedlivý přístup k občanským právům.

Zbýlé dvě kapitoly se svým pojetím odlišují od první části sborníku. První z nich autorky Kateřiny Pulkrábkové se zaměřuje na postavení Romů jako největší etnické minority na českém území a celý sborník uzavírá kapitola věnovaná situaci imigrantů, kterou napsaly Michaela Vojtková a Yana Leontiyeva. Oběma kapitolám je společný odklon od tématu péče a genderové spravedlnosti v přístupu k občanským právům. Místo toho se, v rozporu s explicitně formulovanými záměry, věnují celkovému (vzhledem k majoritě nerovnému) postavení Romů a imigrantů, což mi nepřipadá příliš šťastné.

Kateřina Pulkrábková zdůvodňuje svůj odklon od hlavního tématu nutností pochopit kontext života Romů v české společnosti. Dovídáme se o kontinuální diskriminaci Romů, o jejich nedobrovolném přemísťování a snahám o nucenou asimilaci ze strany socialistického státu v 50. a 60. letech a o neblahých důsledcích této politiky, které se začaly naplno projevat v době normalizace a nebyly vyřešeny ani po roce 1989, kdy se o problémech Romů začalo otevřeně mluvit. Pro samý popis kontextu už ale nezbyvá dostatečný prostor pro témata spojená s péčí o děti, plnohodnotnou participací na sociálním občanství a genderovou spravedlností. Autorka v tomto ohledu zmiňuje problémy odebírání dětí do institucionální péče, nucené sterilizace nebo prostituce, která se především po roce 1989 stala pro mnoho romských žen zdrojem příjmu. Nepřilíš detailní rozbor těchto otázek je do jisté míry způsoben omezeností statistických dat i výzkumů o Romské menšině jako celku a romských ženách především.

Za závažnější problém však považuji poněkud nejasné zacházení s tím, kdo jsou Romové v čem spočívá jejich (nejen

genderově) nerovný přístup k občanství. Autorka příčinu nerovného postavení Romů vidí poněkud zjednodušeně v tom, že přišli o tradiční způsob života ve velkých patriarchálních rodinách a že jejich problémy byly vnímány jen jako sociální bez ohledu na etnickou a kulturní identitu. V průběhu celé kapitoly přitom zmiňuje, že značná část Romů se ke svému romství nehlásí a nesdílí (a ani v minulosti nesdílela), jednotnou etnickou identitu. Co je tedy definuje jako Romy – je to jejich označení jako Romů ze strany většinové společnosti? Nečiní je jejich společný osud jako předmětu veřejných politik a nejrůznějších forem diskriminace homogennějšími než by vyplývalo z jejich místa, odkud pocházeli předkové současných českých Romů, kteří přišli po druhé světové válce? Chybí mi také diskuze problému slučitelnosti etnické a genderové spravedlnosti. Zatímco v předchozích kapitolách sborníku se mluví o jednostranném připsání zodpovědnosti za péči o děti ženám jako o příčině jejich nerovného přístupu k sociálnímu občanství, v případě romských žen jako by to bylo zcela naopak. Z kapitoly Kateřiny Pulkrábkové vyplývá, že pro Romské ženy je nevýhodné přijít o status výhradní pečovatelky a vychovatelky dětí. Kompatibilita s genderově spravedlivým konceptem občanství však vysvětlena není. Chtít po autorce, aby tyto složité otázky vyřešila by bylo nepřiměřené, zvláště v textu, který není primárně teoreticky zaměřený, ale jejich diskuse by jistě nebyla na škodu.

Poslední příspěvek v recenzovaném sborníku se věnuje situaci cizinců v českém sociálním systému. Protože k imigraci lidí do České republiky dochází ve větší míře až od roku 1989, zaměřuje se tato kapitola pouze na období po sametové revoluci. Kapitola popisuje, jaké druhy pobytu mohou osoby s cizím státním občanstvím na českém území získat a jaká se s nimi pojí práva a povinnosti v oblasti sociálního zabezpečení, zdravotní péče, vzdělávání a na pracovním trhu. Stejně jako v předchozí kapitole je zde poměrně málo prostoru věnováno specifické situaci žen a otázce péče o děti. Životními příběhy dvou migrantek, které by toto téma mohly otevřít a názorně ilustrovat problémy, kterým ženy-cizinky v ČR čelí, však kapitola překvapivě končí, aniž by se autorky pokusily o jejich podrobnější interpretaci.

I přes jistou nedotaženost posledních dvou kapitol, považuji sborník celkově za velmi užitečný zdroj informací, což je plně v souladu se záměry projektu FEMCIT. Celkovému vyznění sborníku by jistě prospěla větší provázanost posledních dvou kapitol s teoretickým rámcem vymezeným v úvodu, ale to neubírá na kvalitě provedeným rešerším dostupných dokumentů a statistických i výzkumných dat k jednotlivým tématům. Jejich přehledné zpracování se bude zřejmě hodit nejen zahraničním čtenářům.